

**ԴԱՎԹՅԱՆ ԱՇԽԵՆ
(ԵՊՀ)
ՕՄԱՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԴԻՐՀԵՄԻ ՇՈՒՐՋ**

Հիջրայի 75-76թթ.-ին (693-96թթ.) Աբդ Ալ-Մալիք խալիֆայի (685-705թթ.) կողմից մի շարք բարեփոխումների հեա մեկտեղ կատարվեց նաև դրամային ռեֆորմ: Մինչ այդ արաբներն օգտագործում էին բյուզանդական և սասանյան¹, իսկ հետո նաև արաբաբյուզանդական և արաբասասանյան դրամներ: Վերջիններս մույն բյուզանդական և սասանյան դրամներն էին, որոնց ավելացված էին իսլամի որոշ դրույթներ ու հիմնաքարային արտահայտություններ²:

Աբդ Ալ-Մալիքի դրամային բարեփոխման արդյունքում խալիֆայության շրջանառության մեջ դրվեցին զուտ արաբական, արաբատառ դրամներ. ինչը շատ կարևոր նշանակություն ունեցավ խալիֆայության ինքնուրույնության հաստատման համար: Բարեփոխումների հետևանքով խալիֆայության ամբողջ տարածքում հաստատվեց միասնական դրամական համակարգ. տարբեր պատկերներով երկլեզու դրամները վերացան: Սահմանվեց 3 մետաղադրամի թողարկում՝ ոսկի, արծաթ, պղինձ: Ոսկու կշռային չափը 4.25 գրամ էր և այն կոչվեց դինար: Արծաթը սահմանվեց 2.97 գրամ և կոչվեց դիրհեմ: Պղինձը, որը կայուն չափ չուներ և մեծ մասամբ հատվում էր 3-5 գրամ չափով, կոչվում էր ֆիլս: Դրամների կենտրոնական մասում արձանագրվում էր «Լուրանից այաթներ, որի շուրջը դրոշմվում էին հատման վայրը կամ թիվը»³:

Հիջ.77թ.-ին (696-97) Դամասկոսում հատվեց առաջին Օմայան ոսկին, որը. սակայն. Հայաստանում և հարակից տարածքներում չի հայտնաբերվել:

Ինչ վերաբերվում է առաջին Օմայան արծաթ դիրհեմին, ապա այն իրենից ներկայացնում է այս շրջանի ամենավիճելի խնդիրներից մեկը: Դրամի վրա նշված է *بسم الله ضرب هذا الدرهم بامر مني في سنة ثمان وسبعين* ալսինքն «Հանուն Աստծո հատված է այս դրամը Արմինիայում 78թ.-ին⁴»:

1974թ.-ին Իսադադի բանգարանի դրամագիտական բաժինը հրապարակեց վերոհիշյալ դրամը: Հաշվի առնելով դրամի եզակիությունն ու կարևորությունը, արաբ մասնագետները դրամը հրապարակելուց առաջ այն ուղարկել էին Լոնդոն՝ Բրիտանական բանգարան. հաստատելու դրամի իսկությունը: Այնուհետև Բադդադի բանգարանի դրամագիտական բաժնի տնօրեն Մուհաբ Ալ-Բաքրին հրատարակեց «Արաբադրոշմ Օմայան դիրհեմ» վերնագրով գիրքը. որին հաջորդեց վերոհիշյալ բանգարանի տնօրեն Իսա Սալմայի՝ նույն դրամին վերաբերվող հոդվածը: Երկու գիտնականներն էլ պնդում են, որ դրամը հատվել է Դվինում. քանի որ հենց Դվինն է այն ժամանակ եղել Արմինիայի կենտրոնը քե՛ տնտեսական, քե՛ վարչական առումներով: Այսինքն ⁴ անվան տակ պետք է հասկանալ հենց Դվին ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰

Ի տարբերություն արաբ մասնագետների՝ հայ դրամագետներ Պ. Սապալադյանը և Ա. Ջոհրաբյանը համաձայն չեն այս տեսակետին. վերջիններս կարծում են, որ դրամը հատվել է ոչ թե Դվինում, այլ՝ Դամասկոսում⁶: Ջոհրաբյանը փաստարկների շարքում բերում է այս դրամի ոճային համապատասխանությունը դամասկոսյան թողարկումներին⁷, իսկ Սապալադյանը գտնում է, որ դրամի վրա նշված՝ Արմինիայում հատված լինելու հանգամանքը կարող էր ունենալ տնտեսական, հարկային կամ վարչական նկատառումներ⁸: Իրոք, անդրադառնալով 690-ական թվականների իրադարձություններին, պարզ է դառնում, որ Արմինիայում այդ տարիներին չափազանց խտնաշփոթ իրավիճակ էր տիրում:

Ներկայացնենք որոշ հանգուցային իրադարձություններ ըստ ժամանակագրական հերթականության.

692. Բյուզանդիայի Հուսահինիանոս II (685-695թթ. և 705-711թթ.)

կայսրը խախտեց արաբների հետ կնքած խաղաղության պայմանագիրը: Սահմանամերձ գոտի տեղահանված սլավոնական բնակչությունը ներկայիս Սևաստոպոլի ճակատամարտում անցան արաբների կողմը, որի հետևանքով վերջիններս որոշիչ հաղթանակ տարան: Այս հաղթանակը հեշտացրեց արաբների առաջընթացը դեպի Արմինիա⁹:

693. Արմինիայի, Ատրպատականի (արաբական աղբյուրներում՝ Ադարբայջան), Ջազիրայի կառավարիչ նշանակվեց

խալիֆայի եղբայր Մուհամմադ իբն Մարուանը: Նույն թվականին Հայոց իշխան դարձած Սմբատ Բագրատունին իր հպատակությունը հայտնեց արաբներին. որպեսզի խուսափի երկյամ և վերադարձնի արյունահեղությունից:

695. Բյուզանդիայում ծագած ապստամբության հետևանքով տեղի ունեցավ իշխանափոխություն. Հուստինիանոս II-ի փոխարեն կայսր դարձավ Լեոնտիոսը (695-698թթ.): Վերջինս չկարողացավ արաբներին հակահարված հսկողություններ արմինհայտն. քանի որ զբաղված էր պատերազմական գործողություններով Հյուսիսային Աֆրիկայում: Մուհամմադ իբն Մարուանը, մտնելով Չորրորդ Հայք, բուզանդիական զորքերից և ճանապարհի հարթեց Փոքր Ասիա մտնելու համար:

695-96. Յահյա իբն Ալ-Հաքամի գլխավորությամբ արաբները ամառային արշավանք կազմակերպեցին Մարջ Աշ-Շահմ բնակավայրը, որը գտնվում էր Մալաթիայի և Մասիսի միջև:

695-97. Թվականների ընթացքում արաբները շարունակեցին իրենց հարձակումները, երկու ճակատով՝ ծովով և ցամաքով¹⁰:

698. Բյուզանդիայի Տիրեքիոս III (698-705թթ.) կայսրը զորք ուղարկեց Հայաստան և հրամայեց ձեռքակալել Սմբատ Բագրատունուն, ով մեղադրվում էր Բյուզանդիայի դեմ դավաճանության մեջ: Պաիկ կոչվող ճանճուտներում տեղի ունեցավ ճակատամարտ, ուր հույները հաղթանակ տարան. սակայն Սմբատ Բագրատունին իր փոքրաթիվ զորքերով կարողացավ փախուստի դիմել¹¹:

699. Հայաստանը հարձակումների է ենթարկվում երկու կողմից, իբն Մարուանը արշավանքների մոտ ալիք սկսեց դեպի Արմինիա: Ըստ հայկական աղբյուրների՝ արաբները երկու տարի անընդմիջ պայքարում էին ամբողջ երկրում իրենց տիրապետությունը հաստատելու համար:

701. Այս տարին համարվում է արաբների կողմից Արմինիայի վերջնական գրավման տարի: Իբն Մարուանը իրեն հպատակեցրեց Արմինիայի մոջ տարածքը, ինչպես նաև Չորրորդ Հայքը¹²:

Արմինիայում Բյուզանդիայից և Արաբական խալիֆայությունից բացի իրենց արշավանքները շարունակում էին նաև խազարական ցեղերը, որոնք

նպատակ ունենալ ասան կերպով կանխել արաբական ուժերի հաստատումը Անդրկովկասում: Դործելով որպես Բյուզանդիայի դաշնակիցներ՝ խազարները իրենց վրա էին վերցնում արաբների հարվածները. դրանով իսկ թույլ տալով բյուզանդացիներին. վերականգնել ուժերը պարտությունից հետո և պատրաստվել պատասխան հարվածի¹³:

Այս ամենին կարելի է ավելացնել նաև հայ նախարարների գլխավորած ապստամբությունը (703թ.). որը նույնպես խոսում է տվյալ ժամանակամիջոցում տարածաշրջանի անկայուն իրադրության առկայության մասին:

Ինչպես տեսանք, տարածաշրջանում բալդ իրավիճակ էր տիրում, ուստի դժվար է պատկերացնել, որ Աբդ Ալ-Մալիքի նման հեռատես քաղաքական գործիչը նպատակահարմար գտներ առաջին Օմայան դիրքերը հատել դեռ ամբողջովին անթարկեցված, անկայուն մի տարածաշրջանում, ինչպիսին Արմինիան էր:

Հիջրայի 78թ.-ից (697-98թթ.) հետո արծաթե դրամների հաջորդ թողարկումը կատարվել է 79թ.-ին, իսկ ارمينية արձանագրությամբ դրամ հատվել է միայն 81թ.-ին: Այս դրամների միջև կան որոշ ռճային տարբերություններ:

Հիջ. 78թ.-ին թողարկված դրամի առաջամասում Դուրանի إخلاص (112) տուրան արձանագրված է 5 տողով, իսկ հիջ. 81թ.-ին թողարկված դիրհեմի վրա՝ 4 տողով¹⁴:

هـيـجـ. 78թ.-ին թողարկված դիրհեմ	هـيـجـ. 81թ.-ին թողարկված դիրհեմ
الله احد	الله احد الله
الله الصمد لم	الصمد لم
يولد ولم يولد	ولم يولد ولم يكن
ولم يكن له	له كفوا احد
كفوا احد	

Բացի այդ, հիջ. 78թ.-ին թողարկված դրամի միջին շրջանը տարանջատվում է կետերից կազմված շրջանակով, որը բնորոշ է դամասկոսյան թողարկումների ռճին, իսկ 81թ.-ի դրամի վրա այդ կետավոր շրջանակների փոխարեն առկա է գծավոր շրջանակ¹⁵:

Այսպես, հիջ. 78թ.-ին թողարկված դրամի վրա ارمينية նշելը հնարավոր է խալիֆայության կողմից օգտագործված քաղաքական քայլ էր: Ինչպես տեսանք ժամանակագրական աղյուսակից, 7-րդ դարի վերջին

տասնամյակում արաքները անցել էին որոշիչ հարձակումների՝ տարեցտարի ամրապնդելով իրենց դիրքերն այս տարածաշրջանում. սակայն նրանց յուրաքանչյուր հարձակմանը հետևում էր Բյուզանդիայի հակահարվածը. Խալիֆայությանն անհրաժեշտ էր ռազմական գեներացիայի մեկ այլ միջոց. խթան. որը կամրապնդեր արաքների իշխանությունը: Խոնդրո առարկա դրամի վրա Արմինիա նշելը կարող էր հենց այդ միջոցը հանդիսանալ. որով, թեև ձևականորեն, բայց հաստատվում էր Արմինիայի պատկանելությունը խալիֆայությանը: Այս գեներն ուղղված էր ոչ միայն Բյուզանդիայի և նրա դաշնակից խազարների, այլ նաև հայ նախարարների դեմ: Այն նպատակ ուներ վերջ դնելու տիրող անորոշ և խճճված իրավիճակին: Դրամը կարող էր ոչ միայն ապացույց լինել, որ Հայաստանն ընդգրկվել է խալիֆայության կազմում, այլև, որ մասնակցում է դրամային շրջանառությանը:

Մեր կարծիքով դրամը իրականում հատվել է Դամասկոսում՝ խալիֆայության կենտրոնական դրամահատարանում:

Արմինիայում դրամական հաջորդ թողարկման թիվը 81թ.-ն է (700-701թթ.), որը, ըստ պատմիչների, արաքական իշխանության վերջնական հաստատման թիվն է: Ընդ որում, 81թ.-ից հետո, մոտ 50 տարի (որոշ կարծ ընդհատումներով) շարունակվում է Արմինիայում դիրհեմ դրամների թողարկումը¹⁶:

Մույն նկատառումներով փորձ արվեց պարզաբանել, որ հիջ. 78թ.-ին հատված արծաթե դրամը, որի վրա նշված է *ارمنيّة* վարչատարածքային միավորի անվանումը, հատվել է ոչ թե Արմինիայի կենտրոն հանդիսացող Դվին քաղաքում, այլ խալիֆայության կենտրոնում՝ Դամասկոսում: Այս դրամը Աբդ Ալ-Մալիք խալիֆայի իրականացրած դրամային քարեվախումից հետո թողարկված առաջին արծաթե դրամն է, որն անհեռատեսական կլիներ հատել Արմինիայում, ուր իրավիճակը շատ անկայուն էր, ինչն ակնհայտ է ժամանակագրական աղյուսակից: Մեր ներկայացրած դրամի՝ Դամասկոսում հատված լինելու օգտին կարող է խոսել նաև դրամի վրա առկա Դուրանի *دوران* (112) սուրայի դասավորությունը. որը չի համընկնում Արմինիա անվանումը կրող այլ դրամների վրա արձանագրված մույն սուրայի դասավորությանը: Ոճային տարբերություններ կան նաև դրամների վրա առկա զարդանախշերի միջև: Զննարկվող դրամի զարդանախշերը կետաձև են, ինչը մույնպես համապատասխանում է դամասկոսյան ոճին:

Վերագրելից ենթելով. կարծում ենք. որ այս դրամը հատվել է 'Դամասկոսում կենտրոնական դրամահատարանում. իսկ դրամի վրա *ارمنية* նշելը գուցե քաղաքական նշանակության քայլ է՝ ցույց տալու համար. որ Արմինիա վաղատարածքային միավորն արդեն ենթարկեցված է խալիֆայության կողմից. և դա կարող էր ապացույց լինել նաև. որ Հայաստանն այդքան ընդգրկվել էր արաբախսլամական պետության դրամաշրջանառության մեջ: 'Դրամը նաև նպատակ ունի կայունություն հաստատել այդ քաղաքականաշրջանում:

ASHKHEN DAVTYAN

(YSU)

SOME OBSERVATIONS ON THE FIRST OMAYYAD SILVER COIN
(DIRHEM)

In 75-76 of Hijra (693-696 AD) in line with a number of reforms Abd al-Malik also realized the monetary reform. Before the mentioned period the Arabs used Arabic-Byzantine and Arabic-Sassanid coins. As a result of the monetary reform Arabic-lettered coins were circulated in the Caliphate which turned out to be a very important milestone for the arabicization the Caliphate administration. The previously used coins were not circulated any more. Three types of metal coins started to be produced: golden (dinar), silver (dirhem) and copper (fils). In the central part of the coins suras from Koran were inscribed surrounded by a note on the date and place of the production. In 77 Hijra (696-697 AD) the first Omayyad golden coin was struck however the latter was never found from Armenia or neighboring territories. As for the first Omayyad silver dirhem, it makes the most questionable point of the period. It has the following note *بسم الله ضرب هذا الدرهم* *يلرمنيه في سنة ثمان وسبعين* which stands for *In the name of God this coin was struck in Arminia in the year 78*. In reference to the events of 690's AD it should be mentioned that the political situation in Arminia was quite complicated. The Byzantine Empire and Arabic Caliphate continuously struggled for settling their political power in Arminia with shifting success. Arminia was not fully occupied by Arabs. It is hard to believe that being a wise politician Abd al-Malik caliph would find reasonable to order the first silver dirhem of the caliph in Arminia, which was an unstable territory as not completely obeyed by the Caliphate. Thus, we consider mentioning the word Arminia on the coin of 78 H. had been a political action taken by the Caliphate. During the last decade of the 7th century, Arabs continuously invaded the area strengthening their influence. However, every success in this respect was followed by response actions by Byzantine Empire. The Caliphate needed a tool, a factor other than weapon that will assist strengthening Arabic

power. Mentioning the name of Arminia on the mentioned coin will make the required tool, which even fictive would confirm that Arminia belonged to the Caliphate. It aimed to put an end to the complicated and uncertain situation. It would not only approve that Arminia was included in the Caliphate but also participated in the monetary circulation. We believe the coin was struck in Damascus. Caliphate central mint.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Նորաստեղծ Արարական խալիֆայության որոշ տարածքներ նախկինում գտնվում էին Բյուզանդիայի և Սասանյան Պարսկաստանի տիրապետության տակ, և այդ տարածքներում օգտագործվում էին համապատասխանաբար բյուզանդական և սասանյան դրամներ: Խալիֆայության ստեղծումից հետո մինչ զուտ արարական, արարատառ դրամների օգտագործումը շրջանառության մեջ մտան աղապատեցիկ, երկլեզու մետաղադրամներ՝ արաբաբյուզանդական և արաբասասանյան :
2. Ջոհրաբյան Ա., Հայաստանի դրամական տնտեսությունը 3-10-րդ դարերում, /թեկնածուական ատենախոսություն/ ՀՀ ԳԱԱ Ազգագրության և Հնագիտության ինստիտուտ, Եր., 2003, էջ 87:
3. Մուշեղյան Խ., Դրամական շրջանառությունը Հայաստանում, Եր., 1983, էջ 135:
4. Սապպաղյան Պ., Դրամագիտական հարցեր, Բեյրութ, 1986, էջ 48:
5. Նույն տեղում:
6. Մինչ օրս դրամին սակավ անդրադարձներ են եղել և բավարար փաստերով ապացուցված չէ ո՛չ Դամասկոսում, ո՛չ էլ Դվինում հատված լինելու հանգամանքը:
7. Ջոհրաբյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 90:
8. Սապպաղյան Պ., նշվ. աշխ., էջ 49:
9. Արմինիա վարչատարածքային միավորը, որպես այդպիսին, ստեղծվել է Մուավիա I խալիֆայի (661-680թթ.) կարգադրությամբ, սակայն այն վերջնականապես կազմավորվել է Արդ Ալ-Մալիք խալիֆայի օրոք, նրա եղբայր Մուհամմադ իբն Մրվանի կողմից Հայաստանի, Վրաստանի և Ադվանքի վերջնական նվաճումից հետո: Արմինիա վարչատարածքային միավորը ընդունված էր բաժանել Ա. Արմինիայի (Ադվանք) և Բ. Արմինիայի (Վիրք), իսկ բուն Հայաստանը պահպանում էր իր նախկին պարսկական (Գ. Արմինիա) և բյուզանդական (Դ. Արմինիա) հատվածները: Տե՛ս Ա. Տեր-Ղևոնդյան, Արարական խալիֆայության հյուսիսային փոխարքայությունը, Հոդվածների ժողովածու, Եր., 2003, էջ 165-166:
10. Тер-Гевондян А., Армения и Арабский Халифат, Ер., 1977, с. 72-73.
11. Ղևոնդ Պատմություն, Թարգ. ներած. և ծանոթ. Տեր-Ղևոնդյան Ա., Եր., 1982, էջ 29:
12. Тер-Гевондян А., նշվ. աշխ., էջ 74:
13. Артамонов А., История Хазар, Л., 1962, с. 202.
14. Սապպաղյան Պ., նշվ. աշխ., էջ 49:
15. Ջոհրաբյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 92:
16. Մուշեղյան Խ., նշվ. աշխ., էջ 140: